

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 811.111-26.81'373

Л. Ф. Омельченко,

доктор філологічних наук, професор, професор
(Київський міжнародний університет);

Д. В. Василенко,

кандидат філологічних наук, доцент
(Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов)

АНГЛОМОВНІ ВІЙСЬКОВІ КОМПОЗИТИ

Стаття присвячена дослідженню англомовної військової термінологічної лексики, вираженої термінами-композиціями. Розглядаються структурно-семантичні особливості військових композитів. Характеризуються інтра- та екстралінгвальні чинники, що впливають на процеси творення складних слів у військовій підмові. Визначається роль таких одиниць у загальному процесі семантичної конденсації лексики.

Словоскладання відіграє важливу роль у номінативному процесі як у загальнолітературній мові, так і у професійних підмовах. Воно відбиває тенденцію до збільшення складних понять, що існує у різних сферах людського спілкування, багатогранній діяльності людини, її внутрішнього світу, емоційних переживань та раціональних оцінок [1: 7]. У зв'язку з цим постають *актуальні питання* дослідження особливостей композитотворення у військовій лексичній підсистемі, *метою* якого є виокремлення типів військових складних лексем, визначення їх структури та семантики. Словотворчі процеси у військовій лексичній підсистемі англійської мови є *предметом* дослідження, що проводиться на *матеріалі військових термінів*, зафіксованих англомовними словниками [2; 3].

Структурно-семантичний аналіз англомовних військових лексичних одиниць ХХ – початку ХХІ століття свідчить про те, що більшість з них побудовані шляхом словоскладання. За нашими даними 739 слів, тобто, 57% військових термінів (від 1290 лексем) є композиціями [4: 75]. Значною мірою цей факт зумовлюється тим, що військова термінологія належить до найстаріших терміносистем. Найбільш активні процеси формування англомовної військової термінологічної лексики розпочинаються в ХІ столітті. Протягом ХІІ-ХVІІ століть військова підмова поповнюється словами, які входять до її основного фонду, закріплюються у мові та характеризуються активністю та продуктивністю. У ХХ столітті виникнення складних понять приводить до необхідності їх позначення термінами-композиціями, компонентами яких є ключові лексеми, що відбивають певні поняття, і залежні від них лексеми, які називають ознаки цих понять.

Лінгвістична необхідність ускладнення тіла мовного знака полягає в тому, що як ім'я конкретного денотата вживаються слова широкої референційної віднесеності, які мають інформаційну недостатність у терміносистемі, що досліджується. Нові складні референти не можуть точно передаватися існуючими термінами. Вищезазначена семантична недостатність веде до необхідності використання різного роду субкатегоризаторів, які звужують і уточнюють референцію мовного знака і одночасно ускладнюють його тіло, чим сприяють утворенню термінів більш складної структури [5: 21].

Для англійської мови характерним є широке використання розгалуженої системи словотворчих засобів, тенденція до вираження будь-якої думки, наскільки складною вона не була би, у межах одного слова, яке, на думку носіїв мови, має набагато більші змістовні та експресивні можливості, ніж словосполучення. Композити поєднують стислість та семантичну насиченість, тому перевага надається компресованій конструкції, що виражається складним словом, у чому виявляється важлива тенденція мови – економія мовних засобів та зусиль.

Нові одиниці номінації у сфері військової термінології виникають з метою фіксації різних сторін дійсності. Складні військові терміни відбивають, головним чином, зміни, що відбуваються у військовій науці і техніці, характерні для певних історичних періодів:

Перша світова війна – розвиток і удосконалення артилерії і авіації (*air arm, aircraft carrier, air service, bomb bay*);

Друга світова війна – подальший розвиток авіації, початок ракетобудування (*air bomber, air drop, area bombing, pilotless bomb*);

Корейська війна – створення нових зразків авіаційної техніки, атомних боєголовок (*air strike, massive retaliation, nuclear warhead*);

© Омельченко Л. Ф., Василенко Д. В., 2010

В'єтнамська війна – впровадження гелікоптерів (*assault helicopter, helicopter battalion, helicopter delivery, helicopter ambulance*);

"Холодна війна" – розробка атомної зброї, удосконалення ракет і ракетноносіїв (*atomic age, intercontinental missile*);

Війна з тероризмом – виникнення високоточної зброї, що створюється на основі новітніх комп'ютерних і цифрових технологій (*guided bomb, armor-piercing bomb, precision-guided technology*).

Нові складні військові лексичні одиниці утворюються за певними словотвірними моделями. Результати структурного аналізу свідчать про те, що найбільш продуктивною моделлю словоскладання у військовій підмові, як і у загальнолітературній мові, виступає сполучення основ іменників – модель $n + n > N$. При розгляді складних слів, створених за цією моделлю, постає питання невизначеності їх статусу, проблема співвідношення складного слова і словосполучення: чи слід вважати полікомпонентні утворення самостійними лексичними одиницями чи сполученнями слів, що не досягли повної лексикалізації (універбації). Можливо стверджувати, що така формальна операція, як складання, служить відображенню та вираженню зв'язності предметів, процесів і таке інше в оточуючому нас світі, і завдяки надзвичайної складності можливих типів зв'язків може привести до виникнення семантичних структур різного змісту.

У ряді досліджень робились спроби вирішити проблему рівневої приналежності композит. Більшість дослідників керуються семантичним критерієм і спираються на принцип "ізоляції значення" [6: 390]. Значну увагу "розпливчастим синтагмам", тобто утворенням типу *stone wall*, приділяв А. І. Смирницький. До поняття семантичної та морфологічної ізоляції складного слова наближається запропонований ним критерій цілісності складного слова, який протиставляється роздільному оформленню словосполучення [7: 33]. О. Н. Труєвцева визначає джерела виникнення та характерні особливості структур "іменник + іменник", встановлює їх лінгвістичний статус як особливої одиниці номінації, що відрізняється від складного слова і від словосполучення. Те, що визначальні комплекси, що розглядаються, типу *stone wall* є бінарними структурами, які слугують для найменування фрагментів дійсності, дозволяє О. Н. Труєвцевій запропонувати для цієї номінативної одиниці термін "номінативний біном" [8: 28].

Складне слово посідає особливе місце в ієрархії лінгвістичних одиниць, тому воно має бути описане в особливому циклі лінгвістичних дисциплін – у вченні про складне слово, або в композитології, вважає О. Д. Мешков і зазначає, "будь-яка послідовність двох іменників у загальному відмінку не може являти собою синтаксичної послідовності, тобто словосполучення, тому за принципом *tertium non datur* повинна розглядатися як складне слово" [9: 19].

Інший, ономасіологічний, підхід до проблеми розмежування складного слова і словосполучення полягає у тому, що розподіл проводиться за трьома класами, один з яких має характеристики перехідного типу. Цей підхід ґрунтується на інформативній структурі та характері номінації лінгвальних інновацій [10: 28]. Категоріальними ознаками складного слова визнаються: інформативна структура, що характеризується сигніфікативною (інгерентною) ремою, яка утворює разом з темою об'єм сигніфікату, що позначається; ідіоматичний характер номінації. До категоріальних ознак словосполучення належать: інформативна структура, що характеризується денотативною (неінгерентною) ремою та неідіоматичний характер номінації. Словостягнення є проміжною номінативною одиницею, категоріальними ознаками якої є інформативна структура, яка характеризується напівсигніфікативною ремою, формально окремим характером номінації, що тяжіє до ідіоматичної цільності [10: 73-74].

Сучасні англомовні словники трактують слова типу *hydrogen bomb, box barrage, excimer laser, noddy suit, killing field, helicopter gunship* як іменники [2; 11]. Слід зауважити, що лексикографічний маркер є надійним індикатором не лише лексико-десигнативної приналежності бі- та полілексемних термінологічних одиниць, але й критерієм їх стійкості та приналежності до композитних номінацій, навіть у випадку відсутності трьох відомих параметрів (фонетичного, орфографічного та морфологічного).

Словотвірна модель $n + n > N$ є домінуючою моделлю утворення нових складних військових термінів. Вона створює істотні можливості для номінації предметів і явищ дійсності, характеризує їх і співвідноситься одночасно з двома предметами, ознаки яких має той предмет, що отримує назву. Клас іменників є основним у поповненні словникового складу військової підмови. Від загальної кількості складних слів (739 лексем), що досліджуються нами, іменники складають 584, 79%. Продуктивна модель $n + n \rightarrow N$ репрезентована декількома типами, або варіантами:

- 1) $n + n \rightarrow N$ (362 лексеми = 62%) (*airburst, air war, microwave weapon*);
- 2) $(n + n) + n \rightarrow N$ (23 лексеми = 4%) (*air-raid shelter*);
- 3) $n + (n + n) \rightarrow N$ (35 лексем = 6%) (*air cavalryman, death ray-bomb*);
- 4) $n's + n \rightarrow N$ (12 лексем = 2%) (*aircraftsman*);
- 5) $n + n \text{ er} \rightarrow N$ (58 лексем = 10%) (*dive bomber, airtrooper, battle winner*);

б) $n + n (v + -ing) \rightarrow N$ (29 лексем = 5%) (*dazzle painting, area bombing*).

Загалом, 519 лексем (89% від 584 композитів) утворюються на основі моделі $n + n \rightarrow N$. При словоскладанні за моделлю $n + n \rightarrow N$ похідне слово створюється шляхом злиття двох самостійних слів (основ). Наприклад, "*There are signs that microwave weapons will represent a revolutionary concept for warfare*" [Time, January 27, 2003]. Структурно-складні іменники, побудовані за схемою $n + n \rightarrow N$, можуть бути ускладнені сполученням трьох або більше основ. Перший або другий компонент такого слова може мати складну основу (*bomb-disposal squad*).

Активною схемою словоскладання, за якою будується значна кількість нових військових лексем, є схема $n + n \text{ er} \rightarrow N$. Характерною ознакою другого іменника бінарного сполучення виступає суфікс *-er*, за допомогою якого цей іменник був утворений. Такі комбінації позначають дійову особу (*air bomber*), техніку і прилади (*airplane driver*), боєприпаси (*bomb aimer*). Перший компонент бінома вказує на приналежність або місце знаходження другого об'єкта: "*The aircraft was equipped with two inline or radial engines. It usually had a crew of 6; pilot, second pilot (who acted as navigator and air bomber), front gunner, wireless operator and rear gunner*" [wikipedia.org/wiki].

Продуктивним способом утворення складних іменників типу "основа іменника + основа віддієслівного іменника" є такий варіант моделі $n + n > N$, як $n + n (v + -ing) \rightarrow N$, наприклад, *bombcasting* < *bomb + casting (to cast + -ing)*, *precision bombing* < *precision + bombing (to bomb + -ing)*. Компоненти цього бінарного сполучення виражаються першим іменником із значенням частини тіла, місця, боєприпасів, або дії, та другим іменником абстрактної дії, процесу або стану: "*The well-publicized precision bombing of the Chinese embassy in Belgrade led to an international outcry, riots in Beijing, and serious international diplomatic repercussions between the People's Republic of China and the United States*" [wikipedia.org/wiki].

О. Д. Мешков зауважує, що "широке вживання складних слів типу $n + n$ в англійській мові зумовлюється не стільки аналітичністю мови, скільки лексико-семантичними умовами, тобто здатністю двох іменників поєднуватися в атрибутивні словосполучення" [9: 93]. Існують певні семантичні закономірності поєднання основ іменників як компонентів складного слова. Основна складність встановлення таких закономірностей полягає у тому, що складне слово має більшу інформативність, ніж просте. Разом з тим, значення складного слова не є простою сумою значень його мотиваторів. Його загальне значення визначається складними відношеннями між ними.

Композити розглядаються в науковій літературі як одиниці, в яких значення другого компонента уточнюється значенням першого. Семантичні зв'язки складових композитів дослідники аналізують на підставі різних критеріїв. Так, А. Томсон і А. Мартіне пропонують класифікацію двокомпонентних лексичних одиниць за типом значення, на яке може вказувати перший компонент структури [12: 32]. У цілому, військові лексичні одиниці, створені шляхом словоскладання, що аналізуються нами, підпорядковуються принципам цієї класифікації, згідно з якою перший компонент бінома може позначати:

– місце знаходження другого компонента – *beach-head* – "плацдарм висадки морського десанту", *silo siter* – "солдат, місцем служби якого є шахти запуску ракет" ("*Astute observers speculate that if all goes well, war on Iraq may serve as a coveted strategic beach head to move against Iran, and perhaps the ungrateful House of Saud as well*" [www.counterpunch.org/saunders1126.htm]);

– приналежність предмета або явища, вираженого другим іменником, предмету або явищу, вираженому першим – *aviator glasses* – "окуляри пілота" ("*Aviator glasses became popular among drivers and pilots back in the first half of the twentieth century*" [Aviator_Sun_Glasses.html]);

– матеріал, з якого зроблено предмет – *oil bomb* – "запалювальна бомба", *plastic bomb* – "пластична бомба", *nail bomb* – "вибуховий прилад, напигований металевими предметами" ("*An air bomb was an advanced magical technique that worked similar to the Jierda strike*" [inheritance.wikia.com/wiki]);

– час, коли має відбутися подія або явище, що виражається другим компонентом – *day bombing* – "денне бомбардування", *night attack* – "нічна атака" ("*The effectiveness of the night attack operations of the B-57 showed that certain types of current jet aircraft*" also can be effective weapons systems" [tripod.com/Vietnam.html]);

– призначення об'єкта, вираженого другим іменником – *battle dress* – "бойова форма одягу", *bomb shelter* – "бомбосховище", *jump boot* – "черевики парашутиста", *grenade launcher* – "гранатомет", *all-terrain vehicle* – "транспортний засіб, здатний пересуватися будь-якою місцевістю" ("*Bomb Shelters are structures, varying in size from hand-held to house-size, designed to keep bombs safe from harm*" [mirror.uncyc.org/wiki]);

– будь-який інший зв'язок між елементами структури – *parachute bomb* – "парашутна бомба", *kill box* – "дільниця району цілі" ("*As we watched the MOAB parachute bomb drop out of a C-130 onto the desert and above the tunnels below into Afghanistan, it left the world in awe*" [Ripcord.info]).

Аналіз семантичних відношень між елементами моделі $n + n \rightarrow N$, за якою утворюються військові лексичні одиниці, дозволяє виокремити також такі ознаки, як форма і колір предмета, вираженого другим елементом, на які вказує перший компонент бінома (*butterfly bomb* – "осколкова бомба із двома стабілізаторами", *dark adaptation* – "темнова адаптація").

Отже, значення композита багатше, ніж значення його компонентів, оскільки через перший компонент дається така ознака другого, яка не вичерпує видових властивостей. Семантичні зв'язки між складовими композитів є багатогранними і залежать від значення складових і від предмета, який вони позначають.

Слід зазначити, що двочленні військові лексеми можуть мати своїм першим елементом антропоніми – власні імена: прізвище або ім'я людини (винахідника зброї або техніки – *Lewis gun* (I. N. Lewis, 1858-1931, U. S. soldier and inventor), *mills grenade* (Sir W. Mills, 1856-1932, English inventor); географічні назви (*Manhattan Project*). Антропоніми, які беруть участь у творенні нових слів військової сфери, включають власні імена широко відомих реальних або вигаданих осіб. Загальновідомі факти утворюють семантику найменування і стійко пов'язуються з конкретними антропонімами, що дозволяє вживати композити, побудовані, за їх допомогою, без додаткового пояснення.

Серед військових складних двокомпонентних лексем поширеними є лексичні одиниці, утворені за моделлю $adj + n \rightarrow N$. Цей тип словоскладання посідає друге місце за кількістю лінгвальних інновацій (65 слів = 11% від 584 композитів). У визначенні статусу складних слів спираємося на дефініції, які містять англословники, що трактують слова типу *high explosive*, *distant early warning* як іменники.

Перший елемент військових термінів, виражений прикметником, визначає певні характеристики суб'єкта, об'єкта або дії, що передається другим компонентом (*strategic retreat*, *atomic age*, *ballistic missile*, *technical sergeant*, *general war*, *asymmetric conflict*, *asymmetric warfare*): "Prof. T. V. Paul questions this explanation about why nations make war by raising the issue of "asymmetric conflicts" – those initiated by so-called weaker powers against a country or coalition of superior military force. He cites six cases in the history of such asymmetric warfare between nations, of which one is the Indian-Pakistani war of 1965" [The Ethnic News Watch, May 19, 1995].

Багатокомпонентні комбінації є характерними для сучасної військової термінології. До слів, що передають певні спеціальні поняття військової справи, додаються характеристики, які відбивають процес спеціалізації, внаслідок чого утворюються сталі сполучення слів.

Проведене дослідження процесів словоскладання у військовій підмові дозволяє дійти таких висновків: словоскладання є головним способом утворення нових військових лексичних одиниць, який залишається домінуючим протягом ХХ – початку ХХІ століття; за своїми структурно-морфологічними характеристиками словоскладання у сфері військової термінологічної лексики будується, головним чином, на основі норм літературного стандарту; основною моделлю складних військових термінів є модель поєднання двох субстантивних основ – $n + n \rightarrow N$; для військової термінологічної лексики характерна наявність значної кількості багатокомпонентних термінологічних лексичних одиниць, які утворюються за різними моделями. Підвищення інформативності мовних одиниць, що зумовлюється зростанням інформативного потенціалу суспільства, науково-технічним прогресом, приводить до скорочення надлишковості мови, до раціоналізації мовної системи. Таким чином, виникнення військових композитів є не специфічним процесом, зумовленим широким розповсюдженням словоскладання в англійській мові, а проявом загального процесу семантичної конденсації лексики, який існує в багатьох мовах, і зумовлюється тенденцією до усунення розчленування форми, що виникає при визначенні поняття.

Вивчення структури і семантики складних слів має велике теоретичне та практичне значення в сучасному мовознавстві. Від всебічного висвітлення національної своєрідності словоскладання залежить правильне вирішення докорінних питань словотворення.

Перспективу подальшого дослідження становить вивчення закономірностей внутрішньої валентності компонентів в архітектоніці структурно-складних військових термінів, дослідження проблем, пов'язаних з появою експресивно-оцінних компонентів значення та афективних параметрів у слові в процесі метафоричної (або метонімічної) композиції, оскільки емотивно-оцінний та соціально-мовленнєвий аспекти семантичної структури композити тісно пов'язані з суспільно-історичними та соціальними умовами існування мови, тобто є соціально-детермінованими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Омельченко Л. Ф. Английская композита: структура и семантика: Дис ... д-ра филол. наук: 10.02.04 / Київ. гос. ун-т. – К., 1989. – 493 с.
2. Bowyer R. Dictionary of Military Terms. – Bloomsbury, 2004. – 262 p.
3. Random House Webster's Unabridged Dictionary. – New York, Random House. – 2001. – 2229 p.

4. Василенко Д. В. Развитие словарного состава английской речи военной сферы XX – начала XXI столетия: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Донецк. нац. ун-т. – Донецк, 2009. – 239 с.
5. Егоршина Н. В. Несколькословные термины в военном подязыке (ономазиологический аспект): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Моск. военный ун-т. – М., 1995. – 23 с.
6. Пауль Г. Принципы истории языка / Пер. с нем. – М.: Наука, 1960. – 493 с.
7. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1956. – 260 с.
8. Труевцева О. Н. Английский язык (особенности номинации). – Л., 1986. – 248 с.
9. Мешков О. Д. Словообразование в современном английском языке. – М.: Высшая школа, 1985. – 186 с.
10. Квеселевич Д. И. Интеграция словосочетания в современном английском языке. – К.: Вища школа, 1983. – 84 с.
11. Longman Dictionary of Contemporary English. Fourth edition. – Longman Dictionaries, 2005. – 1700 p.
12. Thomson A., Martinet A. A Practical English Grammar. – Oxford University Press, 1986. – P. 32-33.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2010 р.

Омельченко Л. Ф., Василенко Д. В. Англоязычные военные композиты.

Статья посвящена исследованию англоязычной военной терминологической лексики, выраженной терминами-композитами. Рассматриваются структурно-семантические особенности военных композитов. Характеризуются интра- и экстралингвальные факторы, влияющие на процессы образования сложных слов в военном подязыке. Определяется роль таких единиц в общем процессе семантической конденсации лексики.

Omelchenko L. F., Vasilenko D. V. English Military Compounds.

The article is dedicated to the research of military terms in the English language expressed by composite terms. Basic structural-semantic patterns of military compounds have been revealed. Some intra- and extralinguistic factors involved in the formation of lexical units in question have been researched. The article defines the role of such units in the general process of language semantic condensation.